

ВНУТРІШНІ АСПЕКТИ ФРАНЦУЗЬКОЇ БЕЗПЕКИ

В ПЕРШУ ПОВОЄННУ ДОБУ 1918 – 1924

Борис АЧКІНАЗІ (Кіровоград)

У статті розкриваються важливі аспекти безпеки Франції, такі, як зміцнення збройних сил, відновлення національного («священного») союзу, подолання економічних негараздів і соціальної напруженості, використання ресурсів колоній, навколо яких у першу повоєнну добу точилася запекла політична боротьба.

The important aspects of safety of France, such as strengthening of military powers, renewal of national («sacred») union, overcoming of economic confusions and social tension, use of resources of colonies open up in the article, round which the bitter political fight proceeded in the first post-war days.

Після закінчення світової війни проблема безпеки опинилась в епіцентрі політичного життя Франції. Усі партії та угруповання покладали надії в її розв'язанні на мирний (Версальський) договір з Німеччиною, утворення Ліги Націй, збереження союзу з партнерами воєнної доби – Великою Британією і США, реалізацією стратегічних інтересів в різних регіонах (Центрально-Східній Європі, на Балканах, Близькому Сході).

На формування принципів безпеки впливали революційні події в Європі та інших регіонах. Каталізатором їх стали російська революція 1917 р. і політика більшовицького уряду. Водночас значного поширення набули ліберальні принципи світового переустрою президента США В.Вільсона, на які орієнтувалася переважна частина світової громадськості, зокрема, помірковані й ліві (соціалісти) партії Франції

За цих умов урядом Ж.Клемансо була підготовлена “мирна програма”, де знайшли відображення головні формули безпеки. Вона ввібрала в себе основні постулати, які поділялися більшістю партій, переважно правого спрямування. Саме цю програму відстоювала французька делегація на Паризькій мирній конференції 1919 -1920 рр. Програма уособлювала традиційні підходи, що формувалися протягом століть: обґрунтування вигідних кордонів, зміцнення армії і стратегічних союзів, максимальне послаблення переможеного ворога (Німеччини). Вона зустріла критику з боку лівих угруповань, викликала незгоду в самому правлячому таборі. Вороже ставлення до французьких планів виявили різноманітні політичні сили й громадськість Німеччини, вже не кайзерівської, а республіканської. З класових і революційних позицій вимоги Франції були засуджені керівництвом Радянської Росії, яке вважало їх імперіалістичними, що надихаються великим капіталом.

Перехідний період від війни до миру, починаючи з перемир'я 11 листопада 1918 р. і до окупації франко-бельгійськими військами Рурської області Німеччини в 1923 – 1924 рр., став вирішальним для розв'язання Францією проблем безпеки. В обставинах, коли ще були свіжими рани останньої війни, набували сили вимоги до можновладців: не дозволити повторення жакливого німецької навали 1914 року, що супроводжувалася великими людськими жертвами, руйнуваннями, свавіллям і терором, окупацією найбільш розвинутих департаментів тощо.

Вивчення проблем французької безпеки в першу післявоєнну добу не втратило наукового й актуального інтересу. Саме негаразди у сфері безпеки зумовили трагічні події національної катастрофи 1940 р. і крах французької державності під ударами гітлерівської воєнної машини. У світлі сучасних інтеграційних процесів у Європі, підґрунтям яких стало франко-німецьке примирення, дослідження внутрішніх факторів французької безпеки в добу, що безпосередньо настала по закінченні світової війни 1914 – 1918 рр., уможливує, ніби за контрастом, осмислити вплив ідеологічних чинників, ментальності, уявлень, традицій на розв'язання проблем безпеки.

В історіографії увага на цьому не акцентувалася, хоча дослідники завжди вказували на значущість проблеми безпеки. Так, британський експерт В.Джордан ще в 30-х роках ХХ ст. вбачав причини загострення боротьби довкола гарантій безпеки як між союзницькими урядами так і всередині держав-переможниць, із протиставлення, так званих, фізичних і моральних гарантій політичним. Панівним у Франції, вказував він, було намагання “фізичних і моральних гарантій”, які передбачали розчленування Німеччини, вилучення з-під її юрисдикції майже усієї Рейнської області, тотальне роззброєння останньої, стягнення репарацій. Британія, США, помірковані в самій Франції відстоювали “політичні” гарантії. Вони більше пов’язувалися зі зміною режиму в Німеччині (усуненням кайзера та його прибічників) і домовленістю з демократичними силами на предмет виконання зобов’язань із договорів і протистояння більшовизму. Покарання Німеччини не повинно було виводити її за межі західної спільноти і штовхати до зближення з Радянською Росією.

Однак “політичні гарантії”, за В.Джорданом, вийшли на перший план лише тоді, коли не вдалося повною мірою реалізувати програму “фізичних і моральних гарантій” [1, 245 – 248].

На специфіку проблеми безпеки вказував у такому ж контексті Ж.-Б.Дюрозель. Він доводив, що вона ґрунтувалася на подвійних підходах: “традиційна безпека, пов’язана із ставкою на власні сили та союзи, й колективна, зорієнтована на Лігу Націй”. Своєрідною політичною оболонкою безпеки всередині країни Дюрозель уважав “священний союз”. Він охарактеризував його як громадянську згоду заради “завоювання перемоги у війні” та збереження її здобутків [2, 62]. Ж.Шастене, Ж.-Ж.Беккер, П. де Гмелен, Ж.-Ф.Ек називали поряд з іншими чинниками найскоріше подолання наслідків війни, зміцнення армії, економічну та соціальну стабілізацію, відсіч більшовицькій загрозі та потужному страйковому руху [3, 36; 4, 74; 5, 160; 6, 749 – 750].

Разом з тим внутрішні аспекти французької безпеки в період переходу від війни до миру, як й її ідеологічні постулати не були предметом спеціального вивчення. У статті аналізуються соціально-економічні, військові та ідеологічні чинники безпеки. Особлива увага приділяється визначенню „священного союзу”, який під час та по закінченню війни символізував згуртування нації заради досягнення перемоги та збереження її здобутків.

Численні жертви і руйнування війни 1914–1918 рр. не знали аналогів у національній історії Франції. Війна сприймалася французами як вияв агресивності й віроломства німців, які прагнули до гегемонії та панування. Президент Франції Р.Пуанкаре у зверненні до армії з нагоди нового 1916 р. підкреслював: “Жоден француз не виявив бажання до цієї війни, у жодного французу не виникло б злочинної думки: закликати до цієї війни!.. Проте тепер, коли нам її нав’язали всупереч нашій волі, нашим завданням є вести її разом із нашими союзниками до переможного кінця, до цілковитого знищення пруського мілітаризму й до повної відбудови Франції” [7, 207].

У багатьох деклараціях воєнної і післявоєнної доби перше місце посідали вимоги закріплення гарантій безпеки проти повторення трагедії 1914 р. Аргументами обґрунтування їхньої значущості слугували непорозуміння між двома народами, французьким і німецьким, протягом тривалого історичного часу, знуцання німців над переможеною Францією у 1871 року, величезні жертви і руйнування останньої війни. Варто зазначити, що “Велика Війна” 1914–1918 рр. увійшла у побут, думки, щоденне життя людей. Ненависть до ворога й скорбота за загиблими поєднувалися у свідомості французів із гордістю за перемогу й тривогою щодо майбутнього. Досить влучно настрої, притаманні французькому суспільству, передала відомий російський історик О.А.Добіаш-Рожественська, яка на запрошення академічних кіл наприкінці 1921 р. здійснила подорож до Франції. Вона відзначала почуття настороженості до Німеччини, якими “проїнята вся атмосфера французького життя. Не стільки “самовдоволення” переможців визначало її, скільки гіркота від думки про невідповідність загальним результатам тих жертв, які були принесені, про те, що німецька загроза не ліквідована” [8, 48].

Безпека країни пов'язувалася насамперед із сильною армією. Це було природним і традиційним для Франції, яка протягом століть перебувала у конфронтації з Німеччиною, а внаслідок поразки 1871 р. втратила розвинуті провінції на Сході – Ельзас і Лотарингію. Французька армія, до якої було мобілізовано понад 8 млн. осіб, виявилася тією вирішальною силою, яка схилила шальки терезів у війні на бік Франції. Слід відзначити і те, що переговори з приводу перемир'я та його підписання 11 листопада 1918 р. не призвели до демобілізації війська. Вище керівництво і генералітет допускали продовження військових дій, якщо німці не погодяться на вимоги союзників і розірвуть перемир'я. Виходячи із загальної настанови – збереження здобутків перемоги, уряд Ж.Клемансо активізував інтервенцію французьких військ на територіях, які у свій час були окуповані військами Четверного союзу чи належали державам цього союзу. Тому не було нічого дивного, коли барон Леон Бельбі, оглядач друкованого органу націоналістів “Ентрансежан” (“Непримиренний”) у передовій від 23 листопада 1918 р. писав: “Перемир'я здивувало нас тим, що ніхто не вважав за необхідне підготувати демобілізацію”. Близький до радикалів, історик і публіцист Ж.Прево пояснював це тим, що керівництво Третьої республіки й після перемир'я, і навіть під час роботи мирної конференції висловлювало жаль, що кінець війни не завершився “тріумфальним входженням у Берлін”. Головною, за його твердженнями, залишалася думка “доповнити перемогу над Німеччиною перемогою над більшовизмом” [9, 65].

Вирішальною для реалізації завдань безпеки ставала стабілізація фінансово-економічної сфери, суттєво порушеної в роки війни. Міністр економіки та сільського господарства В.Боре у грудні 1918 р. на офіційному прийомі з нагоди початку роботи конференції з нафти, заявив: “Усі елементи нашої воєнної перемоги мають бути виправдані і з'явитися назавтра через нашу економічну перемогу... Знаряддя перемоги повинно стати інструментом виробництва” [10, 19].

Бурхливу реакцію у підприємницьких колах викликало прийняття парламентом у квітні 1919 р. закону про 8-годинний робочий день. Серія промов, виголошених депутатами “правої”, містила заяви про те, що цей захід погіршить стан національної безпеки. Так, голова торгової палати Парижа А.Паскаль, підтриманий представниками численних організацій патронату, заявив у міжнародній комісії Бюро праці, створеному під егідою Ліги Націй: “Скорочення робочого часу поставило б Францію у зовсім несприятливе становище і, як наслідок, перетворило б її славетну перемогу в найбільш руйнівну поразку” [11]. Доповідач мав на увазі те, що країна, зазнавши гігантських жертв і руйнувань, не може регламентувати працю, оскільки це призведе до падіння виробництва й зростання собівартості продукції. Впровадження регламентації, за його твердженням, неодмінно відбулося б на конкурентоспроможності національної економіки, послабило б її роль у світовій торгівлі. У результаті, доводив Паскаль, Франція зіткнулася б із гегемонією на світових ринках держав, які не дотримуватимуться рекомендацій Міжнародного Бюро праці.

Фактором збереження провідних позицій у післявоєнному світі було зміцнення Францією статусу колоніальної держави. Обґрунтування цієї тези містилось у промові міністра фінансів Л.-Л.Клотца в палаті депутатів 29 грудня 1919 р. Він зауважив, що війна “створила між нами й населенням колоній ще міцніші зв'язки, ніж у попередні роки. Треба здійснити все можливе, щоб поширити торгівлю з нашими колоніями. Останні здатні постачати все, чого не вистачає Франції: рис, тварин, олію, екзотичні плоди, борошно, ліс та ін. Це є запорукою – підсумовував міністр, – що країна після перемоги, як і після поразки 1871 р., у змозі швидко досягнути нового процвітання своєї індустрії” [12, 134 – 135].

Запорукою реалізації завдань післявоєнного врегулювання, підкреслювалося офіційною пропагандою, є збереження єдності у державі. А.Бріан у грудні 1914 р. при формуванні свого воєнного кабінету підкреслював: “Щоб досягти перемоги недостатньо тільки одного героїзму на фронті. Необхідно побудувати союз всередині країни” [13, 145]. Про це багато говорили й

інші видатні речники Третьої республіки: Ж.Клемансо, Р.Пуанкаре, А.Тардьє, Ж.Лейг, А.Мільєран, Л.Марен, М.Баррес та ін. В умовах переходу до мирного життя такий союз розглядався важливим фактором внутрішнього “умиротворення”, запорукою відсічі революційній загрозі. Публіцист Е.Шостед, висловлюючи погляд правих на такий союз, доводив, що в повоєнний період він зобов’язаний здійснити безпеку країни “від агресивного пруського мілітаризму” й “червоного інтернаціоналу Москви” [14, 67]. Згуртування партій, організацій, політичних і громадських осередків з державою і урядом уважалося важливим чинником безпеки. Визнаним протагоністом такого союзу був представник “правих”, відомий письменник, публіцист, промовець, політичний і державний діяч, академік М.Баррес, головний редактор газети “Еко де Парі”. А.Мільєран, який тісно співпрацював з ним і надавав певної підтримки ортодоксальним націоналістичним поглядам, теж доводив: “Національний союз забезпечив французькій нації перемогу, його розкол привів би до втрати її здобутків” [15, 41].

Згуртування політичних сил більш відоме як “національний союз” склався у Франції із першими залпами війни. Основні політичні партії і угруповання, суспільні й громадські організації, профспілки (синдикати), зокрема і провідний профцентр – Загальна конфедерація праці (ЗКП), виступили на підтримку зусиль уряду в організації відсічі німецькій навалі. Так, голова ЗКП Л.Жуо під час зустрічі з міністром внутрішніх справ Л.Мальві 4 серпня 1914 р. довів до його відома програмні положення, затверджені на зустрічі профспілкових лідерів. У них висловлювалася підтримка національній обороні. Війна, що насунулася зі сходу, за його твердженням, була для французького народу війною “справедливою, за збереження республіканських свобод проти тиранії центральних імперій, які надихалися воєнною кастою” [16]. “Національний” союз, синонімом якого став епітет “священний”, передбачав збереження громадянського миру між різнорідними політичними силами, урядом і профспілковими організаціями (синдикатами) заради досягнення головної мети – перемоги. За історичними свідченнями, сама назва “священний союз” вперше була вжита в посланні президента Р.Пуанкаре палаті депутатів і сенату французького парламенту того ж 4 серпня 1914 р. Його основні положення використав прем’єр Р.Вівіані у великій промові, у якій містився заклик до французів об’єднатися, щоб спільними зусиллями подолати труднощі й відстояти батьківщину. Зокрема, він заявив: “ Усі сини Франції стануть на героїчний захист вітчизни і назавжди збережуть перед загрозою з боку ворога священний союз, який сьогодні братерськи утворений в обстановці загального обурення проти агресора” [2,10]. Трохи пізніше, 1915 року академік М.Баррес розпочав видання своєї фундаментальної праці “Французька душа і війна”, перший том якої він назвав “Священний союз” [17].

У радянській літературі фактор “священної єдності” розглядався із суто класових позицій, як такий, що був застосований правлячою верхівкою для реалізації імперіалістичних цілей. У січні 1918 р. В.Ленін у відкритому листі французькому соціалісту Б.Суваріну, в якому той відзначав, що „захист вітчизни сполучний із соціалізмом”, доводив: „Неправильно, що Франція бореться в цю війну 1914-1917 рр. за свободу, національну незалежність, демократію і т.д.... Вона бореться за вдержання своїх колоній... Отже, цю війну веде не Франція демократична, революційна, не Франція 1792, не Франція 1848 рр. і не Франція Комуни. Веде війну Франція буржуазна, Франція реакційна, союзниця і друг царизму, „всесвітній лихвар” [18, 250]. Підтримка ж соціалістами “священної єдності” в роки війни в академічному виданні “Історії Франції” була кваліфікована як “зрада”: “Завдяки зраді соціалістів і лідерів профспілкового руху французька буржуазія легко здійснила загальну мобілізацію... Фрази про захист батьківщини, про оборонну війну були оманною народом, слугували лише прикриттям її справжніх цілей” [19, 574 -575].

Насправді явище це було набагато складнішим і суперечливим. Соціалісти, докладаючи зусиль для згуртування нації заради “оборони батьківщини”, не поділяли разом

з тим імперського курсу воєнних кабінетів. Такий курс повною мірою заявив про себе у 1916-1917 рр., коли виявилися невдалими спроби мирних переговорів між сторонами, що воювали і урядом Ж.Клемансо було задекларовано ведення війни до переможного кінця. Згодом у лавах соціалістичного руху поширилися протести й проти закріплення “здобутків перемоги” у вигляді великих репарацій, розчленування Німеччини, позбавлення її місця в Лізі Націй і т.д.

Переважає частина французьких авторів відмовлялася від тенденційного трактування терміна “священний союз”. Так, відомий історик Ж.-Ж.Беккер на початку 1980-х років намагався виправити “серйозну історичну деформацію” марксистських авторів в їхньому визначенні характеру “священного союзу” як суто буржуазного та шовіністичного. Він доводив “не класовий, а національний характер цього феномена”. Останній, на його думку, був “позбавлений будь-якого ідеологічного змісту” і став об’єктивним відображенням тих негараздів, які загрожували існуванню самої французької держави [20, 69, 74].

Цей “союз” зазнав серйозних випробувань восени 1917 р., коли соціалісти відмовилися від підтримки уряду й перешли в опозицію. Такий крок соціалістів зумовлювався наростанням невдоволення в країні невдачами на фронтах, тягарем позиційної війни, загостренням соціального становища, поглибленням розколу в суспільстві внаслідок свавілля можновладців та зубожіння широких верств населення. За слушним зауваженням П.Мікеля, після закінчення війни потрібен був час, щоб знову відродити у Франції “священну єдність”, підірвану страйками, розв’язаними синдикатами та соціалістами [21, 74].

Заклики до відтворення “священного союзу” після закінчення війни обґрунтовувалися тим, що він повинен стати таким же вагомим фактором безпеки, як економічний чи військовий. Праві вбачали в ньому засіб цементування сил задля утвердження “величі Франції”. Це означало забезпечення її панівних позицій у Європі та світі, утворення нової міжнародної системи, здатної закріпити ці позиції. Опозиція правим, до якої належали різні угруповання партії радикалів і партії республіканських соціалістів, а також деяких осередків СФЮ, навпаки, ідентифікувала такий “союз” із об’єднанням республіканців на базі захисту демократичних завоювань Республіки.

У сфері міжнародного життя і безпеки це означало впровадження принципів співробітництва, миру й злагоди. Ліві осередки радикалів і соціалістів при цьому висловлювалися за залучення Німеччини до спільних ідеалів європейських народів, надання їй місця у Лізі Націй і пом’якшення умов репараційних виплат. СФЮ у своїй новій програмі та передвиборчій платформі закликала до об’єднання демократичних сил супротивників імперського перерозподілу світу на базі „14 пунктів” президента США В.Вільсона [22].

Варто зауважити, що післявоєнна реальність, розчарування в країні політикою Національного блоку, який виявився нездатним розв’язати гострі проблеми післявоєнної реконструкції і вдався до дуже спірної акції в Рурі 1923 р., заохочення до лав „священної єдності” клерикально-монархічних організацій і профашистських елементів, аж ніяк не сприяло досягненню порозуміння не лише на правому, але й на лівому фланзі французького політикуму. Про настрої в лавах демократичної інтелігенції щодо політичного клімату в країні досить добре свідчить листування провідного історика, дослідника Великої Французької революції А.Матьеза з одним із керівників соціалістичної партії, редактором соціалістичного часопису „Revue socialiste” Ж.Лонге у 20-х рр. Так, у листу від 5 листопада 1929 р. видатний історик зазначав, що він „уважно та абсолютно безсторонньо” спостерігає за політичним рухом у країні. До цього він додає, коментуючи зауваження Лонге з приводу „песимізму”, начебто притаманному його оцінкам: „Те, що Ви називаєте песимізмом – а його поділяють усі мої друзі, – є нічим іншим, як правильною і далекоглядною оцінкою дій, чи, ймовірніше, узгодженої бездіяльності політиканів, які не

лиши втратили усі можливості здійснення деяких розділів демократичної програми, але неодноразово брали участь у всіх порушеннях основних законів Республіки...”. І далі: „Фашизм ніколи не з’явився б на світ, якщо б не було цієї загальної огиди до політиканів Республіки, які перебували на авансцені, починаючи з 1 серпня 1914 р. Республіканці із ще більшою презирливістю ставляться до них, ніж реакціонери, які залишаються не дуже вдячними їм за всі їхні вчинки, загравання, зради” [23, 164].

Серйозні розбіжності, що виявилася в середині політичного світу Франції з проблем мирного врегулювання і безпеки, вели до розколу “священного союзу” і вилучення з його лав соціалістів. Внутрішні чинники безпеки у Франції виявилися неспроможними зміцнити тил Республіки й зцементувати націю на платформі збереження „здобутків перемоги” 1918 року. Все це у 30-х рр. призвело до загострення внутрішньополітичної боротьби й багато в чому зумовило національну катастрофу 1940 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Джордан В.М. Великобритания, Франция и германская проблема в 1918 – 1939 гг. – М., 1945.
2. Duroselle J.-B. La politique extérieure de la France de 1914 à 1945. – Fascicule I. – P., 1965.
3. Chastenet J. Cent ans de République. – T.V. – P., 1970.
4. Becker J.-J. Union sacré et l’idéologie bourgeoise // Revue historique. – 1980. – № 535.
5. Gmeline P.de. Versailles 1919. Chronique d’une fausse paix. – P., 2001.
6. Eck J.-F. Marin Louis // Dictionnaire historique de la vie politique française au XX – e siècle. – P., 2003.
7. Пуанкаре Р. На службе Франции. Воспоминания. – Кн. II. – М., 1936.
8. Добиаш-Рождественская О.А. Впечатления академического Парижа // Анналы. – 1922. – № 1.
9. Prévost J. Histoire de France depuis la guerre. – P., 1932.
10. Boret V. Pour et par la terre. – P., 1921.
11. Le Matin. – 1919. – 25 Avril.
12. Annales de la Chambre des Députés. 12-me législature. Débats parlementaires. Session extraordinaire de 1919. – T. unique. Du 8 Décembre au 31 Décembre 1919. – P., 1920.
13. Chabannes J. Aristide Briand le Père de l’Europe. – P., 1973.
14. Sjoestedt E. Le secret de la sagesse française. – P., 1922.
15. Millerand A. La guerre liberatrice. – P., 1918.
16. Le Temps. – 1914. – 5 Août.
17. Barrès M. L’Ame française et la guerre. – T.1 – 3. – P., 1915 – 1918. (T.I.L’Union sacré).
18. Ленін В.І. Відкритий лист Борису Суваріну // Повн. збір. творів. – Т. 30. Липень 1916 – лютий 1917. – К., 1972. – С. 248 – 258.
19. История Франции. – Т. 3. – М., 1973.
20. Becker J.-J. Union sacré et l’idéologie bourgeoise // Revue historique. – 1980. – № 535. – P.65–74.
21. Miquel P. La Paix de Versailles et l’opinion publique française. – P., 1972.
22. L’Humanité. – 1919. – 23 Avril.
23. Письмо Альбера Матьеза Жану Лонге // Французский ежегодник. 1982. – М., 1984.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ачкаіназі Борис Олександрович – доктор історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: історія Франції і франко-українських відносин новітньої доби.